

TEMA MONOGRÀFIC

Ramon Llull, inspirador i pedagog de la religió civil

Ramon Llull, inspirer and pedagogue of civil religion

Pere Fullana Puigserver
pere.fullana@uib.cat

Grup d'Estudis d'Història de l'Educació, Universitat de les Illes Balears (Espanya)

Data de recepció de l'original: setembre de 2015

Data d'acceptació: desembre de 2015

RESUM

L'article presenta el nou encaix de la figura de Ramon Llull en l'univers cívic i religiós de la modernitat. El lul·lisme ha tingut un impacte evident en la societat mallorquina des del segle XIV, en paral·lel al coneixement i els debats universitaris i polítics que generà en el passat. Llull era el beat per excel·lència i el pare de la pàtria i així ha continuat sent durant la contemporaneïtat. Ens centram bàsicament en dos grans capítols: el primer en el qual es presenten els canvis i les adaptacions de Llull durant el segle XIX, i el segon capítol destinat al doble vessant —religiós i cívic— de la figura de Llull en el marc de la commemoració del VI centenari de la seva mort, promogut per la Diòcesi de Mallorca, amb les iniciatives del bisbe Pere Joan Campins, i per l'Ajuntament de Palma, amb la creació de l'Institut d'Estudis Superiors per a la Dona.

PARAULES CLAU: religió, catolicisme, feminisme, lul·lisme, modernitat, educació, Mallorca.

ABSTRACT

The article presents the new fit of the figure of Ramon Llull in the civic and religious universe of modernity. Lullism has had an evident impact on Mallorcan society since the 14th century, in parallel to the knowledge and university and political debates he generated in the past. Llull was the Lay Brother par excellence and the father of the Fatherland and has continued to be so in contemporary times. We focus fundamentally on two large chapters, firstly one in which the changes and adaptations of Llull during the 19th century are presented, and a second chapter addressing the dual role —religious and civic— of the figure of Llull in the framework of the commemoration of the 6th centenary of his death, promoted by the Diocese, with the initiatives of Bishop Pere Joan Campins, and Palma City Hall, with the creation of the *Institut d'Estudis Superiors per a la Dona* [Institute of Higher Studies for Women].

KEY WORDS: religion, Catholicism, feminism, Lullism, modernity, education, Mallorca.

RESUMEN

El artículo presenta el nuevo encaje de la figura de Ramon Llull en el universo cívico y religioso de la modernidad. El lulismo ha tenido un impacto claro en la sociedad mallorquina desde el siglo XIV, al margen del conocimiento y los debates universitarios y políticos que generó en el pasado. Llull ha sido considerado el Beato por excelencia y el padre de la patria y así ha continuado siendo durante la contemporaneidad. Nos centramos básicamente en dos grandes capítulos: el primero en el que se presentan los cambios y las adaptaciones de Llull durante el siglo XIX y el segundo capítulo destinado a la doble vertiente —religiosa y cívica— de la figura de Llull en el marco de la conmemoración del VI centenario de su muerte, protagonizado por la figura del obispo Pere Joan Campins i la creación del Instituto de Estudios Superiores para la Mujer.

PALABRAS CLAVE: religión, catolicismo, feminismo, lulismo, modernidad, educación, Mallorca.

I. INTRODUCCIÓ

La professora Maribel Ripoll en el seu article d'aquest monogràfic dedicat a la formació femenina i el paper de la dona en la reforma social, ens

introdueix en els tractats pedagògics de Ramon Llull i ens situa clarament el pensament lul·lià en aquest vessant. Ens recorda que Llull va ser considerat el «pedagog de la cristiandat» per Joan Tusquets,¹ mentre Lola Badia i Albert Soler el definiren com un «pedagog sense càtedra». Uns i altres expliquen Llull a partir de la seva vocació pedagògica. Com es obvi, ens referim a dues propostes pedagògiques diferents, amb perspectives i mirades complementàries. Des de l'òptica de la història de l'educació i, sobretot, des d'una dinàmica de l'educació social podem considerar que Llull fou un propagandista i activista, amb uns mètodes i unes pràctiques que contenien aires d'originalitat, en alguns casos com a resultat de la seva circumstància personal i de les seves limitacions acadèmiques, i en altres com a fruit del seu compromís amb el món del seu temps. Fins i tot des d'aquesta contingència ja es detecta un punt d'excel·lència en l'obra de Llull.

Des d'aquest plànol plantejarem algunes qüestions que tenen a veure més amb l'ús de la figura i l'obra de Llull en el món escolar i educatiu en general, sobretot com a referent cívic, com a gran eix cultural des del qual es volgué construir un relat regional, nacional o patriòtic. Aquesta narració està fonamentada, bàsicament, en les pedagogies socials enteses en un sentit ampli. Recorrerem fonamentalment dos moments. En primer lloc, la transformació que Llull i el lul·lisme sofriren arran de les revolucions liberals i, en conseqüència, de la desaparició d'un univers religiós, polític i cultural característic dels règims absolutistes i regalistes. Llull està associat al poder, però al mateix temps està connectat al franciscanisme i al catolicisme popular tradicional. En segon lloc analitzarem alguns dels trets essencials de la celebració del sisè centenari de la mort de Ramon Llull a Mallorca (1915-16). Es tracta d'una conjuntura altament significativa des del punt de vista cívic i polític. Un moment clau en la configuració de la qual són els dinamitzadors culturals (mestres, professors, escriptors, periodistes, etc.), que hi jugaren un paper de primer ordre, però no sempre amb suficient visibilitat.² Des del darrer terç del vuit-cents, Ramon Llull és un element constitutiu essencial del relat cultural, històric i educatiu del moviment catòlic i del pensament reformista burgès, compartit amb altres icones, tant de la tradició catòlica com de la cultura reformista.

¹ TUSQUETS, Joan. *Ramon Llull, pedagog de la Cristiandat*. Madrid: CSIC, 1954.

² Vegeu el número de *El Magisterio Balear*, 28 (3 de juliol de 1915), pàg. 2-16, tot dedicat a Ramon Llull.

Ens centram en un d'aquests instants simbòlics en què, com ens recordava recentment Fèlix Riera, els relats hi funcionen com instruments de control.³ La circumstància social i cultural en la qual es commemorà el 6è centenari de la mort (1915) adaptà Llull i interpretà l'horitzó de la seva figura condicionat per les problemàtiques del país i d'Europa. Òbviament, aquests dos trets només es poden entendre globalment a partir del mite Llull, des de l'ús que l'Església de Mallorca ha fet del personatge des del segle XIII fins al segle XIX sobretot, i de la influència i profunditat que conté tot allò que apareix tocat per aquest gran «taumaturg» de la paraula, el pensament i la fe. El relat cívic i l'espai intangible que Llull ocupa en el relat de la modernitat sobrepassa clarament l'univers religiós i, a mesura, que aquesta avança i es consolida la secularització, Llull esdevé, sobretot, una icona cultural.

2. PLANTEJAMENT GENERAL DEL TEMA

Ramon Llull és un ciutadà de Mallorca, un pensador atípic dels segles XIII-XIV que transita per la frontera llenegadissa de les ortodòxies crítiques i planteja alternatives a la cristiandat convencional i estandarditzada, tal com ha estat presentada tradicionalment. És precursor d'un model alternatiu d'Església, en el marc del franciscanisme, dels moviments penitencials i dels corrents pauperístics i burgesos del segle XIII. L'impuls apològic de Llull, molt viu a Catalunya, s'entén en el marc de la convivència, sempre singular, entre cristians, sarraïns i jueus. Salvador Galmés, tot citant Tomàs Carreras Artau, afirmava: «però aquella tendència era purament circumstancial i accessòria, que mirava només a satisfer necessitats peremptòries de l'època».⁴ Aquest vessant de les creences interessa des de la dinàmica de les espiritualitats modernes, però no és allò que actualment més atreu de Llull de cara a la ciutadania, ni al món cultural.

Llull està vinculat al fet cultural nacional entès en el marc conceptual dels nacionalismes europeus que es formaren en el continent tot coincidint amb les revolucions liberals. Ramon Llull encaixa en el perfil de pare de la pàtria

³ RIERA, Fèlix, «La hegemonia de lo social», *La Vanguardia* (12 de gener de 2016). Riera cita sobretot SALMON, Christian. *Storytelling. La màquina de fabricar històries y formatear las mentes*. Barcelona: Península, 2008. En un altre model de relat complementari a aquest plantejarem la mateixa qüestió de fons: FULLANA, Pere; PEÑARRUBIA, Isabel; QUINTANA, Antoni. *Els historiadors i l'esdevenir polític d'un segle a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.

⁴ GALMÉS, Salvador. «Respostes a una enquesta davant el Centenari Lul·lià», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* [Palma], 616/617 (1932), pàg. 50.

del liberalisme moderat, com a síntesi entre l'intel·lectual i l'home d'acció. Des d'aquest punt de vista és l'inspirador de la llengua catalana i té un pes específic en el marc de la història d'aquesta llengua i de la literatura. Tanmateix, Llull és fonamentalment una referència en l'itinerari de la història del pensament, una baula en la història de les idees, sobretot. Però, aquesta no és la mirada que pretenem oferir de Llull. En aquest cas ens interessa la relació entre Ramon Llull i l'educació, no tant en el marc de l'edat mitjana ni a partir de la seva obra, sinó a través del relat lul·lià a Mallorca durant la segona meitat del segle XIX i el primer terç del XX. Encara hi podríem afegir diversos caires més a aquesta personalitat polièdrica que ha estat i és Llull. El Llull científic, diplomàtic, ambaixador, pedagog, mediador i predicador el converteixen en franquícia cultural, cívica i pedagògica. Com se suposa no plantejarem un estat de la qüestió sobre Llull i la pedagogia, per bé que seria imprescindible en aquesta conjuntura, com han fet anteriorment Miquel Deyà Palerm⁵ i d'altres.

El component pedagògic de Llull apareix en el gruix de la seva obra, constitueix un referent transversal bàsic i ens permet contemplar l'il·luminat com a alternativa al doctor graduat. La ciència no és obra ni el resultat exclusiu de l'acadèmia, ni la saviesa no es fonamenta únicament en l'experiència ni en el voluntarisme. En aquest sentit, tota la vida de Llull és un exercici que no encaixa clarament en aquests models convencionals, les seves pràctiques i compromisos culturals i religiosos només es poden sostenir des d'una mirada integral del seu pensament, d'allò que conforma l'essència de la seva personalitat, obres, ideals, quimeres i anàlisi de la realitat. Per tot això, empatitzem amb Llull en la línia que l'entenia el canonge Carles Cardó. Aquest canonge demòcrata i antifranquista, ubicà Llull com l'individu que preparà un temps nou, assajà maneres noves i donà entrada a una metodologia i a un sistema d'explicar el món i l'univers simbòlic que se situava a la frontera de les novetats de l'època. En realitat, Ramon Llull preludià moviments nous a l'interior de la cristiandat, elevà els parlars populars a la dignitat científica, en aquest cas la llengua catalana; avançà la novel·la i les grans navegacions; presentà paradigmes nous de pensament; però, sobretot, introduí i avançà pedagogies noves. Alguns dels integrants dels corrents renovadors de la pedagogia moderna a Catalunya veieren en Llull, el geni, encabidor de sentit i l'il·luminador d'un projecte pedagògic singular. Com a conseqüència d'això, els creadors, els pensadors, els homes i dones cultes; els intel·lectuals i els divulgadors del

⁵ DEYÀ PALERM, Miquel. «Mitjans i procediments de la pedagogia lul·liana», *Studia Lul·liana* [Palma], 27 (1987), pàg. 37-83 i pàg. 165-214.

catalanisme i del mallorquinisme polític s'han inspirat directament o indirecta en Llull.

Dividirem el nostre treball en dos capítols. En el primer enfocarem l'articulació de la figura de Ramon Llull en la modernitat i el Llull que hereta la societat liberal, després de la desfeta de l'Antic Règim, i la forma com es restaura aquesta figura en el marc de la nova ciutadania liberal; en un segon apartat ens centrarem, tal i com hem avançat, en la commemoració del sisè centenari, i ho farem a través de l'obra de Paula Canyellas i l'Institut Superior de la Dona, un intent d'elevat la figura de la dona al cim de la sobirania cívica. Completarem aquesta experiència en el marc de les aportacions i la imatge que *El Magisterio Balear* —setmanari dirigit als docents— oferí de Ramon Llull i en els projectes promoguts pel bisbe Pere Joan Campins, aquell mateix any de 1915. Aquest recorregut parteix d'una lectura històrica, diacrònica, però al mateix temps cada apartat ens permet observar amb una certa profunditat la projecció pedagògica i socialitzadora d'aleshores, òbviament tenint present la conjuntura històrica, els corrents de pensament i d'opinió, i les espurnes de renovació pedagògica d'aquells moments elegits.

3. RAMON LLULL: EL PAS DE LA DEVOCIÓ CONFSSIONAL A LA RELIGIÓ CIVIL, UNA SOLUCIÓ PREMODERNA

Des de l'inici de la seva acció missionera i ciutadana, Ramon Llull tingué seguidors i ell mateix es movia en cercles que actuaven en les voravies de les institucions convencionals (bisbats, monarquies, universitats i ordes religiosos). Ben aviat esdevingué un referent i un líder conegut i considerat, que es movia i actuava en la frontera d'allò que els sentinelles de l'ortodòxia consideraven els espais comuns de la fe. Llull, al costat d'Arnau de Vilanova, Angelo Clareno i altres contemporanis se significaren perquè sostenien propostes i mirades que contenien notes altament crítiques i discutibles per a l'Església i la societat medieval. Singularment, Llull sintetitzava en clau catalanomallorquina el pensament dels individus i grups més crítics que circulaven pels territoris de l'Europa meridional. Aquest pensament prové dels corrents més incòmodes i crítics del franciscanisme i d'altres ordes mendicants, i aquest moviment, a la vegada, tenia l'encomanda d'integrar a l'Església les tendències

més *outsiders* de la societat cristiana medieval.⁶ L'entorn de Llull era plural i la seva àrea d'influència àmplia, de tal manera que es projectava a les classes altes i populars indistintament. Des de llavors i fins al segle XXI, ningú no n'ha tingut l'exclusiva del pensament lul·lià ni de la seva imatge. La iconografia de Llull no és exclusivament eclesiàstica, també n'hi ha una de civil, des de l'edat mitjana fins al segle XX. La persecució que va patir Llull mateix, sobretot per part del Tribunal del Sant Ofici i la dels seguidors directes de Llull, durant els segles XIV i XV sobretot, és una prova més de la força de Llull i de la incomoditat i l'ombra de l'heterodòxia que planava sobre el territori. La iconografia de Ramon Llull, com passa amb altres figures religioses en altres espais urbans i culturals, es consolidà com una iconografia intemporal, permanent i de consens, i simbòlicament anava més enllà de l'univers exclusivament religiós.⁷

Amb la victòria política a Castella de l'Observança Franciscana, amb Isabel de Castella i el cardenal Cisneros, la figura de Llull s'integrà, en part, en el sistema i localitzam ben aviat una càtedra de filosofia i teologia lul·liana a Alcalà de Henares. Aquesta legitimació de Llull des del poder no eradica la versió perifèrica i profunda de Llull, que es desenvoluparà a les universitats europees, sobretot, i a Mallorca en particular. L'obra de Llull i la projecció de la seva figura il·luminava o confrontava el pensament acadèmic durant els segles XVI i XVII, sobretot. Però també inspirava l'acció d'humanistes rellevants, no només en l'àmbit regional. Sense Ramon Llull és difícil interpretar correctament tant l'arquitectura del pensament com la praxi polític/social (iniciatives educatives, socials, polítiques a Mallorca inspirades en Llull).⁸ Ja arribat el segle XVIII només podem explicar correctament les polèmiques entre lul·listes i antilul·listes si hi sabem observar el valor simbòlic i polític de la figura de Llull. El projecte polític de la dinastia borbònica té les seves icones i els seus referents, i Llull no hi encaixava. Tot allò que explica Llull en el marc de la Il·lustració i del despotisme il·lustrat, del regalisme religiós i de l'actuació de certes càtedres de teologia i filosofia a Mallorca no es pot interpretar exclusivament des del

⁶ MEERSEMAN, G. G. *Dossier de l'Ordre de la Penitenceau XIIIe siècle*. Fribourg: Editions Universitaires, 1982; REDONDO, R. «Francisco "penitente", miembro del Movimiento Penitencial», *Estudios Franciscanos* [Barcelona], 111/449 (2010), pàg. 227-271.

⁷ Sobre aquesta qüestió vegeu: MUÑOZ, Juan Miguel. «Iconografía urbana de Cataluña (siglos XVI-XVIII). Una aproximación tipológica y teórica», *D'Art* [Barcelona], 23 (1997), pàg. 135-161.

⁸ BOTINAS MONTERO, Elena; CABALEIRO MANZANEDO, Julia; DURAN VINYETA, María Ángeles. *Les beguines*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002; BARCELÓ, Maria; ENSENYAT, Gabriel. *Clergues il·lustrats. Un cercle humanista a l'entorn de la Seu (1450-1550)*. Mallorca: Publicacions de la Catedral de Mallorca [Seu de Mallorca, 6], 2013.

debat d'idees sinó més aviat des dels nous símbols del poder, amb models dominants de societat que els lul·listes entenien de forma ben diferent, a la llum d'una lectura moderna del mateix Llull. Durant el segle XVI i XVII foren diverses les iniciatives inspirades en Llull relacionades amb l'educació social i la formació, des del Col·legi Lul·lià de Nostra Dona de la Sapiència (1633) fins a l'Hospital de Minyones (1628), des del Col·legi de la Criança (1510) a la Casa i Piscina Espiritual de Nostra Dona de la Pietat (1703), propostes majoritàriament d'inclusió i de formació femenina que mereixen una consideració en l'àmbit acadèmic i que, en alguns casos, encara persisteixen en el segle XXI.

Certament, ja al final del XVIII, es fa difícil ponderar la projecció de la figura de Llull a les classes populars, conèixer com reberen els canvis estructurals que es produïen a l'interior de les elits polítiques i econòmiques, i observar qui participava activament en aldarulls pro o antilul·lians. Hi ha un cert consens a afirmar que Ramon Llull mantenia un pes rellevant en l'imaginari i la devoció popular. Els testaments, mandes pies i baptismes ens aporten informació documental que permet una aproximació a la penetració emocional i devocional de Llull. De tot plegat, avui en tenim una idea potser exagerada o tipificada, escassament estudiada amb una metodologia rigorosa, amb excepcions.⁹ Potser en parlar de devoció confonem el discurs religiós i del poder amb allò que són les pràctiques devocionals, les advocacions i totes aquelles maneres d'expressar la pietat fins al segle XVIII. En línies generals, en les descripcions sobre la devoció lul·liana ens referim a la cultura elitista i del poder, fins i tot quan s'apel·la a la Causa Pia Lul·liana, un instrument de caràcter estamental, curial i controlat entre els jurats de Ciutat i la institució eclesial. Un sector significatiu de la classe dominant mallorquina es considerava defensora i difusora de l'ànima lul·liana, però desconeixem l'impacte real sobre les classes populars, afectades de pietisme i pròximes a la religiositat emocional.

Va ser durant el darrer terç del segle XVIII i el primer del segle XIX quan es produí una major confusió al voltant de la figura de Ramon Llull. Les convulsions i les divisions acadèmiques han monopolitzat bona part del coneixement sobre Llull, quan probablement aquestes divisions oculten models socials i pedagògics enfrontats en les lluites de poder, tant a l'interior com a l'exterior de l'Església. Al mateix temps que expressen símptomes i desitjos de

⁹ RAMIS BARCELÓ, Rafael. «La imposición del nombre de Ramon Llull en el bautismo: dos casos jurídicamente controvertidos en Mallorca durante el año 1763», *Hispania Sacra* [Madrid], LXIV/129 (2012), pàg. 259-278.

canvi en una societat preliberal en la qual ja es començaven a definir qui eren els que pretenien dirigir la societat del futur.¹⁰ El coneixement, la imatge de Llull i l'articulació del discurs lul·lià potser també esdevingueren cada cop més culturals i cívics. De fet, tot allò que envoltava la devoció i les commemoracions lul·lianes depenien de les administracions, i convé no perdre de vista que amb la pèrdua del Gran i General Consell i amb els decrets de Nova Planta, també es feren malbé els seus símbols i les seves referències culturals. Per altra banda, sectors concrets, cultes o de resistència política i econòmica s'aferraren a la figura de Llull, en un temps marcat pel regalisme, el jansenisme i la Il·lustració. En aquest nou mapa social Llull podria representar les singularitats i el món aspirava a crear un model de convivència en una altra direcció. El franciscanisme del segle XVIII resistia; els jurats/regidors de l'Ajuntament de Palma sembla que també, malgrat tot, i fou en aquesta conjuntura quan es produí l'ona missionera mallorquina de major projecció històrica, una experiència protagonitzada per Juníper Serra i desenes de franciscans mallorquins formats en l'escola de Ramon Llull, moguts per l'esperit d'inspiració franciscanolul·liana.¹¹ Per altra banda, membres destacats de la Il·lustració i del regalisme hispànic, com ara el bisbe Bernat Nadal, se significaren pel seu compromís lul·lià.¹²

El model de convivència entre l'Església i la monarquia canvià clarament a partir de 1812, al marge de les conjuntures de restauració absolutista, liderades per Ferran VII. El liberalisme, amb la secularització i les desamortitzacions, va ser un fenomen imparable a Europa, i a l'Estat espanyol en particular. Òbviament aquests corrents, almenys durant el primer terç del segle XIX, afectaren la presentació de Llull a les aules, desaparegueren les càtedres universitàries tradicionals i la Universitat de Mallorca, feren fallida les processons i els rituals civico-religiosos de l'Antic Règim i es qüestionaren bona part dels eixos de vertebració de la societat tradicional. Les referències a Ramon Llull continuaren vives a Mallorca. L'Església perdé gran part de la seva presència i del seu poder

¹⁰ CALVO MATURANA, ANTONIO. *Cuando manden los que obedecen. La clase política e intelectual de la España preliberal (1780-1808)*. Madrid: Marcial Pons Historia, 2013.

¹¹ AMENGUAL, JOSEP. «Fra Juníper Serra: pastoral missionera inspirada en l'estil de Ramon Llull i per l'escola de Salamanca, en temps d'absolutisme», *Revista Catalana de Teologia* [Barcelona], 40/1 (2015), pàg. 135-179.

¹² FULLANA PUIGSERVER, PERE. «Bernat Nadal i Crespí, bisbe de Mallorca (1794-1818): formació, experiència professional i projecte pastoral», FULLANA PUIGSERVER, PERE; GAMBÚS SAIZ, MERCÈ (COORD.). *El bisbe Nadal i la Catedral de Mallorca en el bicentenari de la Constitució de 1812*. Mallorca: Publicacions de la Catedral de Mallorca [Seu de Mallorca, 7], 2014, pàg. 53-83.

econòmic. El nou sistema liberal acabà amb els estaments tradicionals i afectà l'economia i l'estructura de poder de l'Església. Lull molt probablement no era un patrimoni del poder ni exclusiu del poble, però tot fa pensar que completament o parcial s'associava a l'imaginari eclesiàstic que calia regenerar en profunditat. Suposadament amb la primera revolució desaparegueren bona part dels elements de sostenien l'arquitectura lul·liana a Mallorca. No obstant això, persistiren els quatre eixos o símbols de la devoció popular a Palma. La visita d'un grup de bisbes francesos, a Palma, el 1842, a les relíquies de la Seu de Catalina Tomàs, Ramon Lull i Alonso Rodríguez fa pensar que aquests eren els indrets simbòlics més universals que oferia l'Església mallorquina i els components d'identitat on millor es reconeixien. La memòria de Lull persistia especialment viva en el marc dels valors de santedat i d'exemplaritat dels venerables i beats del tercer orde franciscà, al voltant dels quals pivotava una certa devoció popular a Mallorca, com ens recordava mossèn Gabriel Marià Ribas de Pina.¹³

Amb la consolidació de l'estat liberal, al final de la primera guerra carlista i la proclamació d'Isabel II, arribà l'entesa, el consens i els acords entre els vencedors i els perdedors. En l'articulació del nou estat liberal, els catòlics moderats hi tingueren un protagonisme rellevant, i Ramon Lull esdevingué un referent de consens entre les diferents cultures polítiques dominants. El discurs religiós oficial estava amarat d'antiliberalisme, però les pràctiques cívi-ques i polítiques es caracteritzaren pel possibilisme i la necessitat d'entesa.¹⁴ Pel que podem deduir, Ramon Lull sembla que no encaixava en la mitologia carlista, és a dir en la simbologia i la cultura política del tradicionalisme. De fet, ni la premsa carlista ni els principals referents ideològics d'aquest corrent no el reivindicaven en excés, tot i que pretenien tenir l'exclusiva del discurs catòlic i mantenien una connexió especialment viva amb els sectors rurals i populars.

En canvi, la reivindicació cultural, cívica i religiosa és evident i aquest procés es pot seguir clarament durant el període de 1843 a 1874, protagonitzat per catòlics moderats, liberals i republicans, quan, amb una certa sintonia, apostaren per rescatar la figura de Lull, a través de la recuperació de la seva

¹³ RIBAS DE PINA, Gabriel-Marià. *El tercer estandarte del glorioso San Francisco*. Palma: Imprenta Felipe Guasp, 1862, pàg. 282-286.

¹⁴ VEIGA, José Ramón. «El liberalismo conservador. Orden y libertad», ROMEO, María Cruz; SIERRA, María (coord.). *La España liberal 1833-1874* (Historia de las Culturas Políticas en España y en América Latina, II). Madrid; Zaragoza: Marcial Pons; Prensa Universitaria de Zaragoza, 2014, pàg. 289-316.

fiesta. Aquesta proposta comptà amb el suport de la premsa periòdica illenca, tant de les capçaleres conservadores (*Diario de Palma*) com de les liberals (*El Genio de la Libertad*). L'Ajuntament de Palma recobrà el paper de promotor dels actes que els regidors havien assumit en el passat, amb el suport dels franciscans exclaustrats i d'un col·lectiu de clergues erudits i populars, tots ells promotors de les festes dedicades a Ramon Llull. L'esperit d'aquesta conjuntura, s'expressa en aquest doble vessant, per una banda de devoció (panegírics, devocionaris, etc.) i, per l'altra, pel civisme, entès com el sentit de ciutadania que aporten les noves institucions liberals. El mapa dels que reberen l'encàrrec d'aquestes intervencions públiques ens aporta el perfil de les intencions d'una societat oberta i liberal, entre molts d'altres motius, perquè aquesta encomanda es va fer a clergues oberts (als més liberals i progressistes, com Jeroni Bibiloni¹⁵ i Miquel Moragues). Tots els corrents ideològics, amb els seus matisos i els seus perfils polítics i culturals, es feren presents en el relat oficial sobre Llull. El corrent dominant està relacionat amb el moderantisme i el que es podria denominar el corrent de la «conciliació», protagonitzat per Jaume Balmes, Josep Maria Quadrado, i els neocatòlics. Un corrent, aquest, que mantenia una connexió evident amb el «jovellanisme», nom amb el qual eren coneguts a Mallorca alguns nuclis conservadors liberals de les dècades de 1830 i 1840.

És clar que Llull encaixava en la nova pietat romàntica, patriòtica, institucional i simbòlica. Ramon Llull s'invocava en els moments de dificultat col·lectiva, sobretot en les rogatives per manca de pluja. Hauríem de veure quina instrumentalització política es feia de la seva figura en les conjuntures més crítiques, anteriors a la Revolució de 1868, com la Guerra d'Àfrica de 1859, per exemple. Les acadèmies, ateneus, cercles burgesos i innovadors manteni- en també algun compromís amb la figura de Llull. La divulgació burgesa i popular és present en les representacions teatrals, entremesos, comèdies sobre Ramon Llull (*El Genio de la Libertad*, el 1848, anunciava alguna representació d'aquest tipus). Escriptors i viatgers romàntics s'interessaven per la figura de Llull (Henry Feuilleret, el 1848, visità Mallorca a la recerca d'informació sobre Llull). Sabem, fins i tot, que l'Acadèmia de Belles Arts, creada el 1849, impulsà una nova iconografia lul·liana, entre la qual destacava l'obra dels pin-

¹⁵ BIBILONI LLANERAS, G. *Discurso que en la iglesia de San Francisco de Asís de Palma el día 30 de junio de 1846 en la solemnidad del Beato Raimundo Lulio por el obsequio de todos los años del M. I. Municipalidad de Palma pronunció [...]*. Palma: Pedro J. Gelabert, 1846; FERRER FLÓREZ, Miguel. «Jerónimo Bibiloni y Ramon Llull», *Studia Lul·liana* [Palma], xxxiv (1995), pàg. 105-121.

tors Gabriel Juan Marroig (1863), Ricard Anckermann i Antoni Ribas (1867), entre d'altres. L'Ateneu Balear convocà, el 1868, el Premi Projecte Monument Ramon Lluïl. Francisco Civera signà la sol·licitud en la qual l'Ateneu premiava el millor projecte de monument a Ramon Lluïl (6 de juliol de 1868), segons les actes de dita entitat del 14 de desembre de 1868.¹⁶

En aquest mateix marc, Lluïl apareix entre els protagonistes principals del nou relat històric, l'inici del qual es concreta en la conquesta de 1229.¹⁷ És clar que el relat sobre Lluïl continuava vinculat estretament, per una banda, al fet confessional, protagonitzat per la Causa Pia Lluïliana, el Col·legi de la Sapiència i el Seminari Conciliar; i els intel·lectuals més laicistes, per una altra. Hauríem d'estudiar amb una certa profunditat l'actitud dels grups més anticlericals a les publicacions del Sexenni Democràtic, atès que Joanot Colom esdevingué la icona de la cultura política del republicanisme burgès i popular. Però els mateixos neocatòlics destacaven la rellevància de conèixer i divulgar la vida i l'obra de Lluïl, com feia Josep Maria Quadrado.¹⁸ Davant l'aposta de l'Ajuntament de Palma a favor de Colom, liberals i catòlics reivindicaven Lluïl com a principal símbol de consens del país.¹⁹ El 3 de juliol de 1870, Palma continuava celebrant la «fiesta religiosa en honor del ínclito mártir Beato Raimundo Lulio»,²⁰ però les noves cultures polítiques emergents entenien Lluïl com una concessió a la reacció religiosa i es generava el dubte sobre l'exclusivitat religiosa de Lluïl. És precisament en aquest marc que encaixa la figura de Lluïl com un referent religiós bàsic en la construcció d'una ciutadania laica i lliure, al marge de les creences i de les convencions eclesiàstiques. El cerimonial religiós de Lluïl esdevenia un component integrat en la litúrgia civil, com un component de pacte social.

Ja en el context de la modernitat (1875 a 1915-16), sembla que hi hagué una major entesa encara entre intel·lectuals reformistes i intel·lectuals catòlics. Per una banda, la mística, la poesia i la literatura religiosa; per una altra, la devoció popular i, per una altra, el compromís dels intel·lectuals catòlics, entre els quals Josep Maria Quadrado, Marcelino Menéndez Pelayo o Joan Maura.

¹⁶ MAS I VIVES, Joan. *La construcció d'una identitat*. Mallorca: Lleonard Muntaner Editor, 2008, pàg. 132.

¹⁷ ALCOVER, Joan. «El lulismo en Mallorca desde mediados del siglo XIX», ALCOVER, Joan. *Obras Completas*. Barcelona: Editorial Selecta, 1951, pàg. 578-587.

¹⁸ QUADRADO, Josep Maria. *La Unidad Católica: Raimundo Lulio y sus biografos*, 70, juliol de 1870, pàg. 139-142.

¹⁹ *El Juez de Paz* (7 juliol 1870), pàg. 7.

²⁰ *Calendario para las Islas Baleares 1870*. Palma: Imprenta P. J. Gelabert, 1870, pàg. 4.

Aquest lul·lisme mixt està relacionat amb la creació de societats lul·lianes (la Societat Arqueològica Lul·liana o la Societat Lul·liana de Porreres) o de centres educatius que s'associaren al nom de Llull. Pintors, escultors i intel·lectuals diversos estan associats a la projecció cultural de Llull (Ricard Anckermann, Joan Bauzà, Jeroni Rosselló i Mateu Obrador, per citar sols alguns exemples). Llull suscitava un cert consens. Valdria la pena constatar com Llull feia possible i enfortia el teixit cultural, cívic i polític, com a element de consens entre les elits culturals (la Institució Mallorquina d'Ensenyament i el Seminari Conciliar de Sant Pere), tot això sense deixar de banda el paper de les acadèmies més tradicionalistes i integristes (La Joventut Catòlica, els Seglars Catòlics i constatar el compromís que Sardà Salvany i Antoni Maria Alcover mantenen amb la figura de Llull, mentre lideren l'integrisme fins a 1896). És en aquest context quan es consolidà l'aposta per la restauració del patrimoni de Ramon Llull: Bartomeu Ferrà defensava que la sepultura a Sant Francesc s'havia de finalitzar (1876); l'arxiduc Lluís Salvador restaurava Miramar i convocava els lul·listes a l'antic col·legi lul·lià en el marc del centenari de la fundació d'aquell indret (1876-77); es col·locava l'escultura de Llull a la façana de la catedral (1879); es projectava l'erecció d'un monument a Palma dedicat a Llull i la Societat Arqueològica Lul·liana col·locava la placa a la llegendària casa natalícia de Llull al centre històric de Palma i la mateixa Societat instava els ajuntaments de Mallorca a dedicar un carrer a Ramon Llull a cada poble i a cada nucli urbà. Ramon Llull s'incorporà definitivament en l'imaginari cívic. Les Fires i Festes de Palma de 1881 van ser dedicades, de fet, a Ramon Llull i Catalina Tomàs. Ramon Llull era, al final del segle XIX, el gran patró avalador i pal de paller de la religió civil, al marge de l'ús i la lectura que en feia cada subgrup social, entre els quals excel·lia l'estructura eclesiàstica, però que ja no en tenia l'exclusiva.

4. EL VI CENTENARI DE LA MORT DE RAMON LLULL: LA UTOPIA DE LA PEDAGOGIA ESPIRITUAL I CÍVICA (1915)

Damià Pons ha estudiat en profunditat l'impacte del 6è centenari de la mort de Ramon Llull.²¹ Maria Antònia Roig ha publicat treballs extraordinaris sobre l'Institut d'Estudis Superiors per a la Dona i servidor ha parlat

²¹ PONS PONS, Damià. «La commemoració a Mallorca del sisè centenari de la mort de Ramon Llull», *Lluc. Cultura i Idees* [Palma], 2015 (en premsa).

recentment del compromís a favor de Ramon Llull sostingut pel bisbe Pere Joan Campins. El 1915 esdevingué un punt d'inflexió rellevant en la transformació de Ramon Llull com a principal símbol i referent de la religió civil.²² Per primera vegada, Llull inspirava iniciatives i esdevenia el referent d'identitat, en igualtat de condicions en allò que afectava tant el santoral confessional com el santoral civil. El debat educatiu apareix i es genera perquè la societat mallorquina està configurada i articulada amb elements plurals, sense tanta uniformitat ni unanimitat com desitjaven l'Església o determinats grups de poder tradicionals. El bisbe Campins, com destaca Damià Pons, ja imaginava que l'objectiu del centenari havia de ser el reconeixement institucional, civil i religiós de la figura de Llull.²³

4.1 Pere Joan Campins i el somni lul·lià a Mallorca

El bisbe Pere Joan Campins, amb Antoni Maria Alcover, Miquel Costa i Llobera i Salvador Galmés al seu costat, volgué associar el seu projecte pastoral a la figura de Llull. Imaginà l'Església de Mallorca fonamentada en aquell ideari lul·lià modern que havia rebut del seu mestre Joan Maura Gelabert. Campins, com hem escrit, no era un teòric del lul·lisme ni formava part de l'estat major de la intel·lectualitat mallorquina, però coneixia i entenia Llull.²⁴ Campins comprenia també que Llull era una figura compartida amb la societat civil i amb el liberalisme institucional. En certa manera, Campins se sentia l'hereu mitrat de la tradició catòlica moderna del lul·lisme. Sent rector de Porreres, havia dinamitzat la Societat Lul·liana, amb el misser Joan Feliu; com a canonge intensificà la relació amb Bartomeu Ferrà i conegué l'estat de la Causa Pia Lul·liana i com a fabricant l'obra de restauració de la façana de la Seu amb la incorporació de les escultures de la beata Catalina Tomàs i el beat Ramon Llull. El canonge Campins, com la majoria dels eclesiàstics contemporanis, participà del corrent de suport al Batalló Provisional de Cuba, la lleva de soldats que foren enviats al front de batalla, en la que seria la darrera etapa de domini de la Corona sobre aquella colònia. El bisbe Cervera, la Cúria eclesi-

²² CORTINA, Adela. «¿Religión civil o justicia social?», *El País* (27 de desembre de 2014); BELL, Daniel, «La religión civil hoy», BERIAIN, Josetxo; AGUILUZ, Maya (ed.). *Las contradicciones culturales de la modernidad*. Barcelona: Anthropos.

²³ PONS PONS, Damià. «La commemoració a Mallorca del sisè centenari de la mort de Ramon Llull», *op. cit.*

²⁴ FULLANA PUIGSERVER, Pere. *El bisbe arquitecte. Biografía de Pere Joan Campins i Barceló (1859-1915)*. Mallorca: Publicacions de la Catedral de Mallorca [Seu de Mallorca, 12], pàg. 517.

àstica i el Capítol de la Catedral reforçaren encara més el component simbòlic del santoral local. Les relíquies de la beata Catalina Tomàs, sant Alonso Rodríguez i Ramon Llull s'associaren a la bandera que encapçalava aquell batalló;²⁵ i a les rogatives i als precis per la victòria davant la insurrecció cubana. Ja bisbe de Mallorca, el 1898, Campins visqué en primera línia la desfeta colonial i altra vegada apel·là a la figura de Llull. El seu secretari, mossèn Bartomeu Pascual, justificava que per a Campins Llull esdevingué una peça essencial: «quería el señor Campins que lo conociesen los muchos que lo ignoraban, y que todos implorasen la intercesión de aquel padre de la patria pequeña, cuando corría peligro la patria grande. Así educaba el señor Campins a su pueblo piadosa y cívicamente».²⁶

El bisbe Pere Joan Campins sostenia de forma harmoniosa i equilibrada un somni d'utopia lul·liana, un doble vessant sobre la base pedagògica. El bisbe de Mallorca coneixia perfectament els mecanismes de la comunicació moderna i intensificà l'acció didàctica i simbòlica de Ramon Llull. El centenari de la seva mort, el 1915, es presentà com una oportunitat per avançar i aprofundir tant el vessant religiós de Ramon Llull com el cívic. Al costat de Bartomeu Ferrà i de la Societat Arqueològica Lul·liana Campins havia conegut el valor del patrimoni artístic i monumental relacionat amb la figura de Llull. Per això calculà la projecció d'aquest patrimoni i engegà un pla de futur gegantí que tenia com a punt de partida la commemoració del centenari. Des del segle XIV, l'orde franciscà havia assumit històricament aquest paper i atès que no hi havia possibilitats de disposar de franciscans mallorquins, cedí, el 1906, el convent de Sant Francesc a la congregació diocesana del tercer orde regular (TOR).²⁷ Sense franciscanisme no hi havia lul·lisme. El franciscanisme era el suport i el marc de referència essencial per a la projecció apostòlica de Ramon Llull i la baula necessària per restaurar i sostenir un lul·lisme que no es podia reduir a l'espai dels intel·lectuals, per bé que Mallorca comptava en aquella conjuntura amb noms rellevants i protagonistes d'una vàlua inqüestionable. Al mateix temps, l'entorn de Campins, influït pel paper que assumia l'ensenyament i l'educació en general, aspirava a celebrar un centenari que havia de marcar el final definitiu d'una etapa. El bisbe confiava a reactivar el foc colgat

²⁵ *Ibidem*, pàg. 518-519.

²⁶ PASCUAL, Bartomeu. *El Rdm. Señor Don Pedro Juan Campins Barceló, Obispo e Hijo Ilustre de Mallorca*. Palma: Imprenta de J. Tous, 1922, pàg. 10-11.

²⁷ FULLANA PUIGSERVER, Pere. *Història de la Província Espanyola del Tercer Orde Regular de Sant Francesc. Vol. I (1878-1922)*. Mallorca: Franciscans del Tercer Orde Regular, 2013, pàg. 228-239.

existent al voltant de la figura de Llull, potser sense avaluar clarament que el desig emocional no anava acompanyat de símptomes de recuperació. La memòria de Llull tenia com a eix essencial dignificar el sepulcre, les relíquies i el culte.²⁸

En segon lloc, Campins introduí els seminaristes en l'estudi de la vida i l'obra de Llull. El Certamen Científic-Literari, creat el 1899, era el primer taller d'aprenentatge lul·lià; envià alguns seminaristes a Roma a formar-se i estimulà l'edició de l'obra de Ramon Llull. Sense Campins no es pot entendre el moviment lul·lià del primer terç del segle xx a Mallorca. El bisbe, així mateix, participà i donà suport al projecte cívic d'aixecar un monument públic al beat Ramon Llull.²⁹ Ben segur que Campins imaginava, el 1904,³⁰ que abans de 1915 es confirmaria i consagraria el culte universal a Ramon Llull. Lamentablement, entre 1907 i 1910, sobretot, l'entorn de Campins constatava que la causa de Llull no mobilitzava els sectors més devots i practicants de la diòcesi i només afectava els sectors cultes, començant pels sectors erudits del clergat. Els agents religiosos no s'identificaven amb Llull més que superficialment, i el repertori associatiu de perfil lul·lià era més aviat limitat i fràgil, com ho era l'actiu il·lustrat i elitista del catolicisme illenc (la Societat Arqueològica Lul·liana, el Col·legi de la Sapiència, l'Orfeó Mallorquí, etc.). Per bé que s'amplià el calendari del culte lul·lià, amb la incorporació, entre d'altres, de la festa de la conversió, els símptomes no milloraren.³¹ Campins, això no obstant, tenia crèdit i legitimitat davant l'univers cultural local i fonamentava la seva força a partir del prestigi que li atorgava el projecte cultural cristià que havia engegat.

Campins i el seu entorn entenien que Llull tenia una força simbòlica essencial per al projecte pastoral i cívic que estaven executant. La construcció d'una ciutadania catòlica, conscient i formada, emocionalment implicada en un horitzó comú i socialment solidària i oberta a la modernitat, necessitava identitat i cohesió. Ramon Llull tenia tots els ingredients imprescindibles per a aquest projecte. Per això, Campins, a més de creure i promoure accions clarament favorables a millorar la difusió de Ramon Llull i a aproximar-lo a

²⁸ ALCOVER, Antoni Maria. *Vida del Rdm i Ilm Sr. D. Pere Joan Campins i Barceló, bisbe de Mallorca*. Palma: Estampa F. Guasp, 1915, pàg. 161.

²⁹ FULLANA PUIGSERVER, Pere. *El bisbe arquitecte... op. cit.*, pàg. 522.

³⁰ DOLS SALAS, Nicolau, «Entre la Paraula i les paraules», FULLANA PUIGSERVER, Pere; DOLS SALAS, Nicolau. *Antoni Maria Alcover i la Seu de Mallorca*. Mallorca: Publicacions de la Catedral de Mallorca [Seu de Mallorca, 5], 2013, pàg. 196.

³¹ FULLANA PUIGSERVER, Pere. *El bisbe arquitecte... op. cit.*, pàg. 522-523.

l'escola i la catequesi, a més de potenciar l'edició d'obres divulgatives i d'afavorir visites escolars, engegà dos projectes d'una certa volada, que s'executarien en el marc de la commemoració del sisè centenari de la mort de Llull: primer, la restauració del Santuari de Cura, on pensava aixecar un temple lul·lià i, segon, construir la nova cripta sepulcral del beat a Sant Francesc. La mort prematura del bisbe, el 23 de febrer de 1915, tan sols permeté que es possessin les primeres pedres d'ambdós projectes. El bisbe moria sense poder celebrar el centenari lul·lià.

4.1.1 Cura, un santuari lul·lià per a Mallorca

Des de 1868, l'ermita del cim del puig de Randa, prop d'on Llull hauria rebut la il·luminació, es trobava en estat de semiabandó. Al començament del segle xx, el provisor i vicari general, Antoni Maria Alcover, vigilava que el culte del santuari marià i lul·lià s'hi celebrés i algun clergue tingués cura d'aquell indret religiós. Tanmateix, des del tancament de l'Escola de Gramàtica,³² devers 1830, l'Ajuntament de Palma encara reivindicava drets sobre aquell espai educatiu que històricament depenia dels jurats de Mallorca. El 1906, Campins visità el santuari en el context de la visita pastoral a Randa, i poc després inicià converses amb els franciscans del TOR per parlar del futur d'aquell santuari en estàs ruïnós. El procés de negociació de la cessió del Bisbat al TOR va ser llarg, des de 1908 fins a 1913, en què finalment s'executà. L'arxiver diocesà i canonge, Mateu Rotger investigà la història i publicà una monografia en la qual deixava constància empírica del relat que sostenia l'Església sobre aquest indret.³³

Però va ser el P. Rafel Ginard Amorós TOR el que millor definiria el projecte del bisbe Campins: «El obispo Campins que ha hecho importantísimas reformas en el Santuario de Lluch, centro principal de devoción de la isla, se propone restaurar el Santuario de Nuestra Señora de Cura, famoso y muy visitado en tiempos que ya pasaron pero en la actualidad cerrado al culto y convertido en un montón de ruinas, vergüenza para los mallorquines [...], quiere levantar un templo de grandes proporciones y poner en él un perma-

³² TUMBA COLOM, Corine. «El puig de Randa ¿el otro Estudio General de Mallorca?», *BSAL* [Palma], 60 (2004), pàg. 181-192.

³³ ROTGER, Mateu. *Historia del Santuario y Colegio de Ntra. Sra. de Cura en el Monte de Randa*. Lluçmajor, 1915.

nente servicio espiritual y material para los peregrinos. El Prelado Diocesano, para realizar estos sueños de utopía Luliana, pide la cooperación del Padre Salvá el cual según escribe D. Mateo Rotger en su *Historia de Cura* no sólo se pone como siempre a las órdenes del Obispo sino que les asegura que él y sus religiosos están dispuestos a sacrificarse cuanto sus fuerzas les permitan para llevar a cabo sus proyectos de restauración.³⁴ El bisbe cedí el santuari als franciscans, promogué la carretera (camí), es restauren les commemoracions tradicionals i, amb la idea de «restaurar la pietat en aquella altura», el mateix 1913 començaren els pelegrinatges. De tal manera que, el 1914, Campins encarregava a l'arquitecte Guillem Reynés i a Antoni Giménez els plànols del que havia de ser el santuari lul·lià de Mallorca, el segon santuari diocesà, un indret simbòlicament vinculat a la idea de Mallorca i del seu guia, Ramon Llull. Ja al final d'aquell any el projecte estava consensuat. Campins imaginava aquell indret com un centre de pelegrinatge lul·lià, amb una carretera pensada per a automòbils, amb una gran explanada per als pelegrins i amb una basílica monumental que havia d'integrar l'antiga capella de la marededéu de Cura. La mort del bisbe, el 23 de febrer de 1915, no frustrà aquella expectativa i el 25 d'octubre de 1915 es posà la primera pedra d'aquell projecte, en un acte en el qual intervingué Miquel Costa i Llobera. Fou el poeta i canonge pollencí el que definí el cim del puig de Randa com el «cràter d'un volcà místic».³⁵

Però aquell projecte, sense el seu promotor, no es desenvolupà mai més. Aquell any mateix milers de mallorquins —membres de parròquies i associacions confessionals— pelegrinaren al puig de Randa, però el projecte de transformar l'ermita lul·liana i la capella de la marededéu de Cura en el santuari lul·lià per excel·lència restà paralitzat.³⁶

4.1.2 *La cripta sepulcral de Ramon Llull, «com un gran llibre obert on tothom pogués llegir i aclarir qui era el Bt Ramon»*

El bisbe de Mallorca presentà la rehabilitació de la cripta de l'església conventual de Sant Francesc, de Palma, com el nou espai de veneració lul·liana per excel·lència.³⁷ En la Carta Pastoral del 25 de gener de 1915, festa de la

³⁴ FULLANA PUIGSERVER, Pere. *El bisbe arquitecte...* op. cit., pàg. 529-530.

³⁵ *Ibidem*, pàg. 535.

³⁶ *Ibidem*, pàg. 536-537.

³⁷ *Ibidem*, pàg. 539-541.

Conversió de Sant Pau i de Ramon Llull, Campins convidava el poble de Mallorca a celebrar el sisè centenari del martiri de Ramon Llull. La commemoració esdevenia una reivindicació del martiri i, en conseqüència, l'ocasió per dignificar l'espai sepulcral del beat Ramon Llull. El bisbe pensà que havia arribat el moment de donar major veneració al cos del Màrtir de Bugia, «collocant-lo en una urna preciosa erigida en un recinte sumptuós, on es pogués llegir, per dir-ho així, l'autobiografia del B. Ramon Llull en uns mosaics alegòrics de riquesa esplèndida i sobretot en textos esculpits de les obres del gran polígraf».³⁸ Campins publicà aquella carta només en castellà, tot un indicatiu que no vinculava Llull a la cultura, sinó a la fe, i en conseqüència s'interessava exclusivament per implementar el component devocional i a consolidar el relat autobiogràfic del Beat i a potenciar el vessant místic i religiós de Ramon Llull.

Per altra banda, la intenció de Campins era participar en els actes institucionals i col·laborar en l'erecció d'un monument civil i públic dedicat a Ramon Llull. Per això, prengué part, el 17 juny de 1914, en la reunió institucional en la qual s'havia de consensuar el projecte. Allà es pactà el projecte monumental amb les institucions públiques locals, però l'esclat de la Gran Guerra, l'estiu del mateix 1914, impedí la participació de les universitats europees i neutralitzà la possibilitat de projectar la commemoració al nivell que havien imaginat. Una certa inestabilitat econòmica local i la confiança d'obtenir suport econòmic de l'exterior impediren la realització del projecte inicial. Campins devia saber que no podia confiar amb les ajudes de l'Estat. Totes les aspiracions de Campins havien quedat frustrades. De moment, insistia, el mausoleu restava inacabat, tal i com l'havien deixat els entusiastes que havien engegat el projecte inacabat de sarcòfag i reliquiari. Campins moriria un mes després d'haver signat aquella Carta Pastoral. No obstant aquest contratemps, en el marc de la festa del Beat, el 4 de juliol de 1915, Antoni Maria Alcover, vicari capitular seu vacant, posà i beneí, a Sant Francesc, la primera pedra del nou mausoleu lul·lià. En el sermó, el vicari capitular volgué expressar clarament el desig del bisbe Campins. El reivindicà en el parlament que dirigí al públic assistent, tot manifestant que el sepulcre esdevenia un component didàctic, com un llibre obert: «Així volia endiumenjar el Bisbe Campins aquesta cripta: a la volta hi volia representar el símbol de la Santíssima Trinitat que el Bt Ramón Llull pintà dins els seus llibres, i rodetjat aquell símbol de xerefins, querubins i àngels de llargues ales i

³⁸ CAMPINS, Pere Joan. «Carta pastoral sobre el VI Centenario del Martirio del Beato Ramon Llull», *Boletín Oficial del Obispado de Mallorca* [Palma], 55 (1915), pàg. 2.

vestes flotants; i per les parets, entre brancatges i garlandes de flors volia gravar frases flamentjants d'amor de Déu, tretes de les obres del Beat que venguessen a expressar tota la seua vida, tots els seus plans. L'idea del Bisbe era que aqueixa cripta vengués a esser un gran llibre ubert a on tothom pogués lletgir i aclarir qui era el Bt Ramón». ³⁹

La crònica dels actes del centenari i el balanç general que mossèn Antoni Maria Alcover féu de la commemoració va ser altament positiu, però únicament en destacava el vessant devocional i religiós. Un moment que, en realitat, havia servit per prendre el pols a la capacitat de modernització de l'Església mallorquina. Alcover reconeixia que «les funcions religioses, oficis solemnes, peregrinacions i comunions han constituït tot el centenari i han donat a conèixer el Bt Ramon a milenars de mallorquins que no sabien que mai hi hagués hagut tal home». ⁴⁰ A Cura hi hagué trenta-dos pelegrinatges, amb quatre mil participants i Sant Francesc rebé la visita de vint-i-dos grups, amb un total de més de deu mil concurrents. Entre aquests participants val la pena destacar els alumnes dels centres educatius de les congregacions religioses i les visites promogudes per les associacions confessionals amb major capacitat de mobilització i més nombroses (les Filles de Maria, la Joventut Seràfica, la Joventut Antoniana, les Escoles catòlico-obreres i les Congregacions Marianes de joves).

4.2 Llull: política, educació i civisme. Benet Pons Fàbregues i Paula Cañellas

El món educatiu hispànic havia entrat en una fase de confrontació activa entre 1910 i 1913, un enfrontament entre diferents models hegemònics, que es projectava en la política. I Mallorca no era una excepció en l'univers de l'Estat. Els grans debats ideològics i polítics s'haurien decantat, sobretot durant aquells anys, a favor del regeneracionisme liberal, representat per la Institució Lliure d'Ensenyament, tot marcant distàncies amb el model educatiu confessional. Maria Antònia Roig ha estudiat amb una certa profunditat el projecte de l'Institut d'Estudis Superiors per a la Dona (IESD), un projecte d'alta volada i de projecció cívica, nascut a l'empar del centenari lul·lià i promogut

³⁹ DOLS SALAS, Nicolau, «Entre la Paraula i les paraules»... *op. cit.*, pàg. 198.

⁴⁰ ALCOVER, Antoni Maria, «Crònica del VI Centenari de la mort del Beat Ramon Llull», *BSAL* [Palma], octubre-desembre 1915.

per l'Ajuntament de Palma.⁴¹ En el seu estudi reflecteix l'opinió generalitzada sobre la situació de la dona a les illes Balears i l'aposta per crear propostes públiques encaminades a transformar una realitat social que demanava un major compromís educatiu. La cultura social i política era en mans d'homes, representants de les elits socials i econòmiques, i tímidament pels intel·lectuals. Des de les publicacions professionals de l'àmbit de l'escolarització, com ara *El Magisterio Balear*, apareixien també veus que aspiraven a crear un model de societat oberta, cosmopolita i igualitària, oferir més protagonisme als educadors i proposar més espais a la dona. L'avinentesa de la commemoració del sisè centenari de la mort de Lull obria a l'Ajuntament de Palma l'oportunitat d'explorar iniciatives noves. Palma experimentava una conjuntura de creixement i d'eixample, un horitzó urbà que exigia la creació de serveis públics i permetia impulsar projectes de certa volada. El nou edifici de l'Institut Balear, inaugurat el gener de 1916, i que, des del període republicà, és conegut com Institut Ramon Llull, el nou Escorxador, l'Escola Graduada són alguns dels exemples d'aquesta conjuntura. L'IESD havia d'ocupar el local que deixava lliure l'Institut General i Tècnic, a Montisíon, l'antiga residència de la Companyia de Jesús. Potser l'entorn dels jesuïtes va ser el que més lluità contra el projecte, perquè, entre d'altres objectius, hi havia l'oportunitat de recuperar definitivament aquell espai.

5. EL REFORMISME SOCIAL LULLIÀ: L'INSTITUT D'ESTUDIS SUPERIORS PER A LA DONA (1915)

El sisè centenari de la mort de Lull esdevingué el moment adequat per potenciar iniciatives d'educació social, cívica i cultural. El Partit Reformista actuà inicialment de portaveu d'una proposta impulsada pel republicà Benet Bons Fàbregues⁴² —arxiver municipal i intel·lectual reconegut—, de crear l'Institut d'Estudis Superiors per a la Dona. El projecte va ser recolzat per les diferents sensibilitats representades en el consistori municipal i l'Ajuntament de Palma protagonitzà, una vegada més, un cert lideratge en l'aposta lulliana i ho feia incorporant clarament la temàtica femenina i la seva formació. Tres

⁴¹ ROIG RODRÍGUEZ, Maria Antònia. *Dona i educació a Mallorca. L'Institut d'Estudis Superiors per a la Dona*. Mallorca: Edicions Documenta Balear [Menjaments, 64], 2005.

⁴² Sobre Benet Pons Fàbregues: SERRA BUSQUETS, Sebastià (coord.). *El món dels professionals i dels intel·lectuals: Benet Pons i Fàbregues (1853-1922)*. Palma: Fundació Emili Darder, 1999.

figures apareixen en aquest projecte: Benet Pons Fàbregues, Paula Cañellas i Rosa Estaràs Valeri. Tres protagonistes que donaren visibilitat i privilegiaren la vocació i el compromís d'educació cívica de l'Ajuntament de Palma, amb un projecte nou que implementava el compromís escolar i educatiu no formal i que, com se suposa, anava més enllà del sistema escolar reglat i es plantejava en una circumstància política de renovació profunda del poder local. Aquell any de 1915 suposà l'entrada i l'aposta política de Joan March, en el marc de les divisions i conflictes a l'interior de la xarxa maurista i conservadora que havia controlat el consistori des de 1875.

Palma estava renovant el teixit d'escoles públiques femenines, tot just feia tres anys que havia estrenat l'Escola Normal Femenina, ja desvinculada del Real Col·legi de la Puresa, i s'articulava un feminisme nou, sobretot en aquells indrets en què la dona havia tingut accés a una certa formació superior i aspirava a fer extensiva les esmentades aspiracions a un major gruix de la ciutadania femenina. En aquest sentit, Palma era a l'alçada d'altres ciutats, com Barcelona o Madrid, per bé que Maria Antònia Roig esmenta que l'IESD fou el primer projecte d'aquestes característiques a Espanya.⁴³ Aquesta afirmació s'hauria de comparar amb altres realitats semblants, fins i tot amb algunes iniciatives primerenques promogudes per feministes burgeses i catòliques, i vincular més directament l'esperit de Llull amb l'esperit de IESD. Benet Pons Fàbregues treballà aquesta idea amb una certa profunditat i singularitat en la seva obra *Ramon Llull, apòstol de l'amor*,⁴⁴ una proposta també relacionada amb la seva tesi sobre la dona en la societat moderna, que desenvolupà en una conferència a la Sociedad Ibèrica, carrer de Fàbrica, presidida per l'oculista Gabriel Comas, l'esposa del qual també estava relacionada amb la docència a l'Escola Normal Femenina de les Balears.⁴⁵

La proposta de l'Ajuntament de Palma arrelava en un humus propici als nous feminismes i a les noves inquietuds pedagògiques de la modernitat. Ramon Llull serviria, en aquest cas, de motlura a una obra experimental i innovadora, una obra que ben aviat provocaria un debat profund, no només de confrontació entre els diferents models feministes, sinó sobretot un debat ideològic i de poder.

El projecte de l'IESD posaria sobre la taula l'existència de diferents tipus de feminismes. Entre aquestes tipologies, l'Ajuntament es decantava per oferir

⁴³ ROIG RODRÍGUEZ, Maria Antònia. *Dona i educació a Mallorca... op. cit.*, pàg. 89.

⁴⁴ PONS FÀBREGUES, Benet. *Ramon Llull, apòstol del amor*. Palma: Tip. de J. Tous, 1915.

⁴⁵ PONS FÀBREGUES, Benet. *La mujer en la sociedad moderna*. Palma: Imp. de J. Tous, 1919.

el projecte a Paula Cañellas, una dona que liderava el prototipus de «dona intel·lectual», de dona amb prestigi cultural i referent d'una nova «cultura femenina», líder cívica, amb projecció social i cultural. Una minoria intel·lectual, culta i oberta, considerava aquesta institució com una oportunitat per crear espais de major visibilitat per a dones que podrien haver aportat una mirada certament nova i construir una musculatura social que permetés democratitzar i popularitzar la modernització educativa, tot potenciant el creixement cultural de la dona. La professora Paula Cañellas havia estat formada per Alberta Giménez, a l'Escola Normal Femenina de les Illes Balears, però professionalment destacava com a referent de l'escola pública. Benet Pons Fàbregues ideà l'Institut com un ateneu femení, com una institució destinada a generar consensos i plantar cara als reptes de la formació de la dona. Per això els estatuts plantejaven la creació d'una Junta Protectora de Dones —un patronat ideològicament plural—⁴⁶ i es pretenia mantenir una sintonia total amb les professores de la xarxa d'escoles de Palma, sobretot de les escoles públiques, entre les quals figurava la rectora del Col·legi de la Criança i les mestres de la resta d'escoles que depenien de l'Ajuntament de Palma. Per una altra banda, la creació de l'Institut serviria per donar visibilitat a l'existència d'altres perfils femenins i feministes a la Mallorca del primer terç del segle xx, entre les quals excel·lien Severa Madariaga i Alberta Giménez, aquesta com a restauradora del Reial Col·legi de la Puresa, una institució creada per Bernat Nadal, d'inspiració lul·liana.

El Reglament⁴⁷ i les línies del projecte de l'IESD⁴⁸ eren atrevides i entenem que tenien un valor altament simbòlic per explicar això que entenem com a religió civil. A l'aixopluc de Ramon Llull naixia una institució que es caracteritzava per la llibertat religiosa i la tolerància, i marcava una línia clarament no confessional, la qual cosa havia d'acabar provocant certa desconfiança en alguns sectors tradicionals locals. Des de 1910 la dona podia matricular-se en tots els centres docents de l'Estat i oposar als llocs de treball del Ministeri d'Instrucció Pública en les mateixes condicions que l'home. Com a conseqüència d'aquest nou univers professional calia preparar les educandes per a totes les carreres assequibles a la dona i proporcionar els recursos per fer possible aquell nivell d'igualtat que exigien les circumstàncies de la moderni-

⁴⁶ ROIG RODRÍGUEZ, Maria Antònia. *Dona i educació a Mallorca... op. cit.*, pàg. 76, nota 198.

⁴⁷ *Reglamento del Instituto de Estudios Superiores para la Mujer*, Palma: J. Tous, 1915.

⁴⁸ ROIG RODRÍGUEZ, Maria Antònia. *Dona i educació a Mallorca... op. cit.*, pàg. 76.

tat.⁴⁹ Benet Pons Fàbregues, en la conferència sobre Lull, emmarcada en els actes de la inauguració de l'IESD, manifestava la connexió lul·liana i innovadora del projecte: «Seguía así la Corporación Municipal el gran ejemplo del Maestro Iluminado que fundó las primeras escuelas de que se tiene noticia concreta en esta capital, precisamente junto a la Sinagoga del Call, hoy iglesia de Montesion, que es el sitio que el Ayuntamiento ha solicitado del poder central para destinarlo a su nueva Institución».⁵⁰ El projecte va ser presentat la primavera de 1915, en el context dels inicis del sisè centenari i es proposà com a data d'inauguració el mes de juny d'aquell mateix any. Tanmateix, allò que havia començat amb un cert consens institucional ben aviat alçà una gran polseguera, amb un debat profund, que manifestava l'estat d'ànim, els temors i el posicionament dels diferents col·lectius que tenien vocació de liderar la societat mallorquina.

Lamentablement, el projecte no s'executà i ha quedat com una de les grans utopies cíviques del sisè centenari. Els projectes confessionals no s'engegaren per la mort de Campins, a causa de les circumstàncies internacionals i com a conseqüència de la fràgil capacitat i solvència del catolicisme popular illenc. Paral·lelament, les propostes cíviques tampoc no avançaren, en bona part afectades segurament per la indolència i la timidesa de la classe dirigent del país, però en aquest cas per l'oposició dels sectors conservadors i confessionals. De fet, coneixem sobretot les resistències i el bloqueig que es produí davant el projecte. Maria Antònia Roig ha estudiat, sobretot, la campanya de premsa en contra, l'oposició, la persecució i l'enderrocament de la idea. Entre les entitats que destacaren com a principals opositores eren presents el Centre de Defensa Social i el Foment del Civisme; entre els líders del catolicisme social, hi excel·lia el P. Guillem Vives; els partits polítics que tenien com a principal objectiu controlar el discurs catòlic, com eren els jaumistes; entre els polítics, Francesc Barceló Caimari, regidor, que reivindicava l'esperit de la Criança i en nom del Partit Conservador, que demanava unir la Criança amb l'IESD, l'agost 1915. Els diaris *La Vanguardia Balear* i el *Correo de Mallorca* engegaren una campanya contra la proposta, liderada tant pels sectors més durs com Jeroni Massanet, clarament enfrontat a Benet Pons Fàbregues, com Francesc Sureda Blanes, defensor d'un projecte clarament confessional i en conseqüència també crític amb l'IESD. L'argumentari en contra de l'Institut se centrà precisament en el

⁴⁹ Ibídem, pàg. 80.

⁵⁰ Ibídem, pàg. 79.

fet que no tenia una finalitat acadèmica i no encaixava en el sistema educatiu, i que quedava reduït a un instrument de formació, altament costós i d'escassa utilitat immediata. Els grups i individus més afectats pel confessionalisme no acceptaren pressupostar un institut de formació modern que podia qüestionar la tasca d'entitats catòliques com el Patronat Obrer, les Escoles de Sant Josep o les Escoles Dominicals de la Criança. Els sectors clericals i els col·lectius confessionals més radicals es mobilitzaren molt ràpidament i amb contundència.

6. CONCLUSIONS

En aquest article hem volgut posar de manifest tota la simbologia religiosa i cívica al voltant de la figura de Ramon Llull en la modernitat. Les revolucions liberals capgiraren el model de pietat i de devoció de l'Antic Règim, un model que afectà la figura de Llull molt més que altres, precisament perquè tot el ritual que envoltava les celebracions i els actes litúrgics tenien també un aire institucional. Durant segles el lul·lisme inspirà també iniciatives de caràcter escolar i acadèmic, però també institucions destinades a la formació de la dona (la Criança i la Puresa) i centres d'educació social, com ara algunes institucions d'òrfenes. Aquesta història transcorre protagonitzada per figures que apostaren per l'educació, entre les quals destacaren diverses dones (Elisabet Cifre, Agnès de Pacs, etc.).

Hem optat pel concepte de religió civil precisament perquè a partir de mitjan segle XIX la societat illenca apostà clarament per convertir Ramon Llull en una icona d'integració i d'identitat. Diversos intents d'erigir un monument civil a Ramon Llull són el millor indicador d'aquesta visió, tot un model d'educació de la ciutadania, un model compatible amb les commemoracions anuals, les celebracions religioses i la disposició a divulgar l'obra lul·liana al gran públic, mentre els erudits i els intel·lectuals illencs iniciaven la publicació de l'opus lul·lià. En aquest procés, els mestres cercaren ocupar el seu lloc i es comprometeren a ser-hi presents.⁵¹

Hem presentat els projectes del bisbe Pere Joan Campins, un ideal no reeixit en bona part com a conseqüència de la seva mort prematura, però també com a conseqüència de les dificultats d'entesa dels sectors dirigents de la societat mallorquina. El sisè centenari de la mort de Ramon Llull havia de ser un

⁵¹ «El Magisterio Balear a Ramon Llull en el sexto centenario de su gloriosa muerte», *El Magisterio Balear*, 28 (3 de juliol de 1915), pàg. 203-218.

moment clau i polièdric. Campins imaginava que Mallorca instal·laria Llull en el lloc més alt que una civilització situa els seus inspiradors i pares. Hem vist les seves grans propostes i els seus ideals. Indubtablement, la iniciativa de l'Ajuntament de Palma de crear l'IESD esdevenia una gran novetat i situava Palma al capdavant del feminisme. Per liderar aquest projecte es pensà en la professora Paula Cañellas. Es tractava d'una mestra integradora que no representava un element de ruptura amb el confessionalisme, participava de la cultura confessional catòlica, reproduïa en part els esquemes morals i pedagògics del catolicisme, però liderava una certa necessitat de professionalització de la dona i imaginava més espais i una major contribució de la dona a l'economia social i una major professionalització social.⁵²

⁵² ROIG RODRÍGUEZ, Maria Antònia. *Dona i educació a Mallorca...* op. cit., pàg. 84-87.